

УДК [130.2:2] (4) "19"

РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРИ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ XX СТОЛІТТЯ Ольга Ліщинська-Милян

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Висвітлено окремі питання культурологічних концепцій європейських релігійних філософів XX ст. Основна ідея цих концепцій – сакральний характер культури, пріоритет у ній особистісного начала. У культурі гармонійно поєднуються релігійна, наукова, моральна, естетична сфери.

Ключові слова: європейська філософська думка, релігійні концепції культури, наука, мораль, людська досконалість.

Культура як багатоманітний феномен знаходить численні філософські інтерпретації протягом усієї людської історії. У барвистій палітрі культурологічних концепцій важливою ланкою є осмислення культури релігійними мислителями. Релігійний підхід наповнює тлумачення культури пріоритетом духовного, абсолютного, універсального, що забезпечує розкриття потенційної величі кожної людської особистості. В.Соловйов окреслював особистість як центр загальної свідомості природи, дух світу й здійснену потенцію абсолютної всеєдності. На його думку, вище за людину може бути тільки абсолютне у своєму досконалому акті чи вічному бутті (тобто Бог) [1, с. 111].

Релігійні філософи виводять культуру, як вияв духовності, з релігії, релігійного культу. М. Бердяєв вважав, що філософія, архітектура, поезія, музика початково були зосереджені в культі. Культура протистоїть існуючому об'єктивному світові й символізує дійсне буття духу. "Культура народилася з культу, – писав М. Бердяєв – витoki її сакральні. Навколо храму почалась вона і в органічний свій період була пов'язана з життям релігійним... Культура має шляхетне походження. Їй передався ієрархічний характер культу. Культура має релігійні засади" [2, с. 248].

Релігійні мислителі акцентують увагу на зв'язку культури з людиною і тлумачать її через рух особистості до вдосконалення. Людина здатна вийти з тісних рамок природної та соціальної обмеженості і творити своє духовне буття. Як зазначав М. Бердяєв, людський дух завжди повинен себе трансцендувати, підніматися до вищого, надприродного. Саме тоді людина не губиться і не зникає, а реалізовує себе [3, с. 312]. Отож, за допомогою культури людина розкриває увесь спектр найкращих якостей, досягає гармонії зі світом і реалізовує своє вище призначення. Видається, що такий підхід не лише орієнтує людину на підпорядкування себе Абсолюту, але допомагає краще зосередитися на глибинах власної душі, знайти у ній світлі сторони.

Релігія як невід'ємний і творчий елемент суспільного життя є важливою складовою будь-якої культури. Релігійні філософи, надаючи пріоритетної ролі трансцендентним цінностям, не відмовляються від розгляду інших вартостей, які наповнюють зміст поняття культури. В умовах сучасності, коли яскраво проявляється тенденція до взаємопроникнення й злиття окремих галузей людської духовності, релігійна сфера виявляє тяжіння до наукової, моральної та естетичної царини. Такий синтез різних видів знання забезпечує глибше й усебічне пояснення феномену культури.

Зв'язок релігії з наукою аналізується багатьма мислителями. Традиція гармонії релігії й науки, віри й знання, започаткована Томою Аквінським, сьогодні знайшла продовження й нове тлумачення не лише у творах неотомістів, а й інших релігійних мислителів. Конструктивність такого діалогу ні в кого не викликає сумніву. Адже мирне співіснування таких царин людської духовності здатне вирішити численні проблеми й нівелювати протиріччя. Альберту Ейнштейну належить вислів: "Наука без релігії ущербна, релігія без науки сліпа". І справді, у сучасному світі релігія часто виступає в ролі нейтралізатора деструктивної, анти-особистісної сили науки. Релігія гуманізує її. Особливо актуальна ця проблема в ХХ столітті, у час надмірної технізації, індустріалізації, екологічної загрози. Невипадково екологічна проблематика займає важливе місце у творах багатьох релігійних мислителів. Зокрема, М. Бердяєв розумів ідею людяності, гуманності як цілісне відношення до життя загалом, не лише світу людського, а й тваринного [3, с. 319]. У цьому руслі можна згадати одне з послань Іоана Павла II з нагоди святкування Всесвітнього дня миру (1990 р.), цілковито присвяченого питанням екології.

На користь органічного синтезу вищезгаданих царин людської духовності висловлювався російський філософ В. Соловйов. На його думку, найповніше і найбільш адекватне уявлення про світ можливе лише на основі природного пояснення релігії, філософії й науки. У сукупності вони творять "вільну теософію" – мислительну діяльність. В. Соловйов переконаний, що віра не ворогує зі знанням, навпаки, зливається з ним, переходить у нього [4, с. 118]. Виступаючи не проти розуму, а в союзі з ним, віра, за словами російського філософа, становить "особливе яснобачення серця".

Схожі міркування висловлювали й інші мислителі. Зокрема, західноєвропейський філософ П. Тейяр де Шарден наголошував, що конфлікт віри й науки повинен бути вирішений шляхом синтезу цих галузей. На його думку, віра та знання не можуть розвиватися нормально одна без одної, адже обидві одухотворені одним і тим же життям [5, с. 222].

Отож, згадані мислителі цілком слушно виступають за мирне співіснування релігії й науки, віри й розуму. І таке прагнення до гармонії й синтезу між цими сферами дуже потрібне не лише для культурного поступу окремого народу, а й для людської цивілізації в цілому. У межах національної спільноти воно сприяє згладжуванню руйнівного протистояння між духовенством і науковцями, віруючими й релігійно нейтральними людьми. Адже таке протиборство є нищівним, во-

но нівечить культурні цінності, традиції, духовні основи нації. У масштабі світової цивілізації гармонія між релігією і знанням дозволяє нейтралізувати згубні наслідки "чистої науки", засилля технократії, внести лепту гуманізму в людські взаємини.

У руслі осмислення проблеми взаємодії релігії й науки можна звернутися до думок Д. Лихачова, так званих "дев'яти заповідей гуманізму". Мислитель звертається до культурної еліти, людей розумової праці із закликом не вбивати й не бути ініціатором воєн; не тлумачити свій народ як ворога щодо інших народів; не красти й не присвоювати собі плодів праці своїх ближніх; прагнути до правди в науці й не використовувати її на шкоду для інших або з метою власного збагачення; поважати ідеї, думки й почуття інших людей; поважати своїх батьків, родичів, предків, зберігати й плекати культурну спадщину; до Природи ставитися як до своєї матері й помічниці; прагнути до того, щоб власна праця та ідеї були плодом вільної людини, а не раба; вклонятися перед життям у всіх його проявах і прагнути здійснити все бажане; бути завжди вільним, оскільки люди народжуються вільними; не створювати собі ні кумирів, ні вождів, ні суддів, бо в протилежному випадку життя за це дуже суворо покарає. Таким чином, цей заклик, сформульований під впливом християнських десяти заповідей Божих, надзвичайно органічно відтворює ту ж ідею – моральної домінанти, але витлумачена вона стосовно життя й діяльності вченого, людини розумової праці. Видається, що саме такий гуманістичний, моральний акцент сприятиме успіхові науки в умовах вільного існування особистості, народів, людства в цілому.

Надзвичайно тісний зв'язок спостерігається між релігією та мораллю. Ці сфери духовного буття людини є настільки органічними, що будь-яке намагання їх розмежувати буде доволі штучним і невиправданим. Якщо релігію уявити певним сплавом морального, естетичного, інтелектуального начал, то моральне начало буде в ній абсолютно домінувати.

Пріоритет моральних аспектів є показовим у всіх світових релігіях. Адже у їх вченнях наголошується на ідеалах любові, обмеження страждань, набуття незалежності, рівності, укорінення в чеснотах. У творах релігійних мислителів знаходимо ідею імперативності моральних вимог у процесі людського співжиття. Філософи наголошують на тому, що людина постійно переживає стан напруги, осмислюючи проблему несумісності між тим, чим вона є, і тим, чим бути повинна. Моральний обов'язок перед кожною особистістю свідчить про те, що хоч природа людини схильна до морального зла, але в ній дуже міцне й здорове начало.

Моральна домінанта чітко простежується в релігійному вченні В. Соловйова. Мислитель виділяв "трьох китів", на яких тримається моральність, – це властиві людині від природи почуття сорому, жалісливості і благоговіння. У розумінні В. Соловйова, сором – це насамперед людська совість, що стоїть над розумом і возвеличує людину у її творчості. А благоговіння тлумачиться як головна умова кожної національної культури. Залишені нам духовні й матеріальні багатства слід зберігати й примножувати, передавати нащадкам культурну естафету і тим самим реалізувати внутрішнє веління чинити добро [6, с. 182]. Отже, царина мо-

ральності повинна забезпечити стійкі національні основи, а культурна спадкоємність поколінь виростати з моралі.

У єдиному вінку віковичних людських цінностей поряд з науковою істиною, мораллю виступає світ естетичного. Художню творчість і релігію пов'язує глибока внутрішня спорідненість. Адже основою і релігії, і мистецтва є інтуїція. Мовою релігії вона виступає як "одкровення", мовою мистецтва – як "натхнення". Прагнення до краси, як і віра, є наслідком емоційної, чуттєвої природи людини. Їх спільною метою є катарсис, очищення. У цьому руслі можна звернутися до думки М. Бердяєва про те, що всі види мистецтва мають храмове, культове походження, вони розвивалися з певної органічної єдності й були підпорядковані сакральному, релігійному началу.

Світова культура в численних виявах репрезентує синтез релігії й мистецтва. Ці дві сфери брали участь у формуванні людської особистості, удосконалювали духовність, об'єднували людство й сприяли подоланню соціокультурних протиріч. Важливою частиною національної культури є сакральне мистецтво, представлене величними соборами, храмами, церковним будівництвом, релігійною літературою, багатою духовною музикою й різноманітним образотворчим мистецтвом. Храм чи ікона у всі часи були й залишаються не лише оселею Бога, але й літописом історичних подій, віддзеркаленням естетичних смаків, особливостей морального світогляду.

Таким чином, осмислення феномену культури релігійними мислителями неминуче призводить до органічного синтезу наукової, моральної та естетичної сфери, які тлумачаться крізь призму трансцендентних сил, здатності людини піднятися від обмеженої біологічної й соціальної природи до духовного буття. І такий інтегральний підхід поглиблює наші уявлення про культуру.

Ще одним важливим аспектом у розумінні культури є тлумачення її релігійними філософами як руху до вдосконалення та плекання високої гідності кожної особистості.

Згаданий вище аспект яскраво виявився у вченні західноєвропейського неоміста Ж. Марітена. На його думку, культура – це сфера духовного самовдосконалення як окремої людини, так і роду людського загалом [7, с. 163]. Залишаючись у межах традиційного для релігійного філософа світогляду, Ж. Марітен тлумачить культурну творчість унікальною й надприродною за своєю суттю. Католицький мислитель пов'язує культуру із втіленням у людську діяльність трансценденталій божественного буття – істини, краси, блага. В історії здійснюється постійне вдосконалення основ світу, що опредметнюється в різних формах культури. До цього процесу духовного розвитку приєднаний кожен індивід. Ж. Марітен вважав, що культура настільки ж природна для людини, як праця, розуму й чеснот, результатом і земним завершенням яких вона є. Культура відповідає кінцевому призначенню природи людини [7, с. 165]. Отже, природні основи людської істоти виступають передумовою здатності особистості до вільної самореалізації, творення культури.

Ж. Марітен переконаний, що людині онтологічно властива здатність до культурної творчості. Саме ця здатність і постає базою існування суспільства. Суспільство тлумачиться французьким неотомістом як сукупність особистостей і водночас надособистість. І коли ж у своїй індивідуальній культурній творчості особистість орієнтується на божественне благо, то суспільство рухається до фінального “загального блага”.

Отже, у Ж. Марітена спостерігаємо сакралізацію культурної діяльності як людини, так і суспільства. До того ж філософ наповнює своє вчення ідеалом гуманізму, самоцінності культурної творчості кожної людини. Католицький мислитель є автором концепції інтегрального гуманізму. Інтегральний чи теоцентричний гуманізм він базував на ідеї проникнення божественного в людину. Це гуманізм втілення, основою якого є усвідомлення як центру світу надприродного духу. Це істинний гуманізм, який провадить людину до надлюдської величі, до богоподібності. Ж. Марітен виділяє також соціально-часові виміри гуманізму, згідно з якими від людини не вимагається самопожертви в ім'я раси, класу чи нації, а наполягається на праці в ім'я кращого життя для своїх ближніх, в ім'я конкретного блага спільноти людських особистостей. Мислитель переконаний, що необхідно забезпечити певний ступінь незалежності для кожної конкретної особистості в суспільстві. Такий рівень життя повинен передбачати забезпечення економічних гарантій праці і власності, політичні права, громадські чесноти й духовну культуру. Лише йдучи таким шляхом, інтегральний гуманізм зможе виростити нову людину і стати “героїчним гуманізмом” [7, с. 56].

Отже, єднання християнських і гуманістичних начал, двох градусів – “сакрального” й “мирського” – визнаються домінуючими в осмисленні феномену культури.

Під впливом Ж. Марітена сучасні неотомісти розуміють культуру як рух до гармонійно розвиненої і досконалої особистості. Так, Мондін зазначає: “Людина є не лише творіння, але також творець, будівничий культури” [7, с. 169]. Аналогічні міркування знаходимо і в Ж. Ладр'єра, який розглядає історію в перспективі культурного розвитку особистості. Тоді історично-культурне буття розкриється як взаємопов'язане з долею людини на її шляху персональної самореалізації й наповниться новим життєздатним сенсом. Під впливом Ж. Марітена Ж. Ладр'єр тлумачить культуру як самовдосконалення особистості. На його думку, культура може бути осмислена як сукупність суспільних систем репрезентації, систем стандартів, систем вираження й систем дії. Система репрезентації для Ладр'єра – це поняття й символи, за допомогою яких люди інтерпретують себе, методи пізнання. Система стандартів – ціннісно-нормативний компонент культури. Апарат репрезентацій і стандартів набуває значимості в системі вираження. У системі дії Ж. Ладр'єр виділяє два компоненти: засоби впливу на оточуючий світ і засоби регулювання суспільним життям. Таким чином, культура задає особливий стиль життєдіяльності людей певного суспільства.

Осмислення культури крізь призму людської особистості, у її зв'язку з вищим абсолютним буттям, характерне й для філософської концепції Іоана Павла II.

Мислитель переконаний, що моральна досконалість є головним і центральним актом людської природи. Кожне людське буття є до певної міри тією безконечною досконалістю, якою є Абсолют. Бог не відриває творіння від самих себе і від іманентно властивої їм довершеності, а вкорінює у своїй досконалості [8, с. 41]. На думку католицького мислителя, християнство глибоко антропологічне. Адже воно подарувало світові ідею особистої, безсмертної душі, індивідуальної за своїм даром і відповідальністю, неповторної в любові, тобто ідею метафізичної своєрідності людини [9, с. 20].

Чи не у всіх творах Іоана Павла II знаходимо глибоку повагу до життя й гідності кожної людської особистості, намагання піднести її на щонайвищий щабель культурно-історичного поступу. Мислитель окреслює шкалу вартостей нової культури, де переважає принцип “бути” над принципом “мати”, людина возвеличується над предметним світом. Іоан Павло II зазначає: “Цей оновлений стиль життя вимагає зміни позиції : від байдужості до піклування про ближнього, від неприйняття до схвалення: інші люди не є конкурентом, від яких треба захищатися, а братами і сестрами, які заслуговують на солідарність і любов, збагачуючи нас своєю присутністю” [10, с. 141].

У філософському вченні Іоана Павла II знаходимо заклик побудувати “цивілізацію любові і життя”, яка базується на інтегральному, повному розвитку кожної людської особистості. Інтегральний розвиток людини, на його думку, це кінцевий пункт і мірило всіх суспільних проєктів. Усі люди знаходяться в осередку будь-якої діяльності. Саме такий гуманістичний підхід до людини та її місця в суспільстві є повноцінним і він повинен стати загальнолюдською вимогою.

Культура як рух до найвищого вдосконалення особистості розглядається в культурологічній концепції П. Тейяра де Шардена. Мислитель наділяє людину такими характеристиками: “ключ універсуму”, “вісь і вершина еволюції”, “найсвіжіша, найскладніша, найрадужніша, кольорова серед усіх послідовних пластів життя”. І людині необхідно забезпечити місце й можливості реалізувати себе, прогресуючи, розкрити свій потенціал [5, с. 184]. Наш дух, завдяки своїй здатності відкривати попереду себе безконечні горизонти, може досягти вищої досконалості. Через зв’язок людина – душа – Христос ми приносимо Абсолютові бажану йому частку буття. У кожній своїй дії поєднуємося з творчою енергією Бога, співпадаємо з нею, робимося не лише її знаряддям, а й живим продовженням. Філософ переконаний, що серце людини до певної міри занурюється в серце самого Бога [11, с. 22–23].

Досягти такого стану, згідно з міркуваннями Тейяра де Шардена, можна в космічному процесі “мегасинтезу”, якому підкорені всі мислячі елементи Землі. Усі люди об’єднані сумісними діями і така гармонізована спільнота свідомостей утворює цілісний мислячий пласт – ноосферу. Планета покривається міріадами крупинок думки, і ця “фосфоресценція думки” збирає все цінне, активне, прогресивне й підносить його в “корону” ноосфери. Центром ноосфери є Омега (надособистість), де підсумовується у своїй цілості й досконалості велика кількість свідомості [5, с. 205–206]. Всесвіт є космічним процесом поєднання з Абсолютом окре-

окремих мислячих особистостей. І в ході творення колективної “гумано-християнської єдності” ми ростемо, розвиваємось, удосконалюємось.

Варто зазначити, що сама ідея еволюціонізму має місце у творах багатьох релігійних філософів, зокрема у В. Соловйова. Останнього з Тейяром де Шарденом пов’язує релігійно-містичне розуміння прогресу. В. Соловйов вважав, що людина рухається від природного до духовного буття. Цей процес він називав “творчою еволюцією”, остаточною метою якої є перетворення людини розумної в людину духовну, об’єднану ідеєю боголюдськості. Для досягнення цієї мети, на думку В. Соловйова, слід боротися з “біологізацією” життя, пристрастями, пожаданнями, які вбивають душу людини.

Таким чином, підсумовуючи концепцію П. Тейяра де Шардена, треба зазначити, що процес еволюції (христогенезу) призводить до гуманізації особистості. Людина – вершина великого біологічного синтезу, завдяки своєму духові вона здатна відкривати попереду себе безконечні горизонти. Філософ закликав забезпечити людині місце й можливості для реалізації та повного розкриття своєї індивідуальної унікальності.

Що ж до аналізу культурологічних ідей релігійних мислителів XX ст., переконуємось: культура виводиться з релігії й тлумачиться крізь призму досконалої людської особистості, здатної до трансценденції та поглиблення своєї потенційної величі. Проте соціокультурні реалії й численні протиріччя сучасності наводять мислителів на роздуми про негативні явища й шляхи їх подолання. Ж. Марітен вважав, що в XX ст. настає апофеоз кризи гуманістичної культури, яка визначається пануванням бездуховної цивілізації. Аналогічно розглядав кризу сучасної культури, охоплену пануванням стандарту масової культури, фетишизацією наукової раціональності і Ладр’єр. А Мондін називав знаменами культурної кризи світоглядну установку сцієнтизму, спрямовану проти християнських основ європейської цивілізації.

Мислителі неотомізму шукають вихід з критичної ситуації для буття культури. Ж. Марітен пропонує “інтегрально-гуманістичний” ідеал майбутнього, який об’єднує християнські цінності й гуманізм. Обґрунтований ним ідеал базується на принципах персоналізму, плюралізму й теїзму. Усі неотомістичні філософи переконані в потребі наслідувати такі універсальні цінності, як-от: релігійність, раціональність, істина, свобода, правда, справедливість, любов, мир. Загальнозначимі для світового співтовариства вартості наповнені глибоким об’єднавчим потенціалом. І в цьому руслі доречно звернутися до морального імперативу, сформульованого Іоаном Павлом II: “Необхідно мобілізувати совість людей. Кожен повинен переконати себе в пріоритеті етики перед технікою, в приматі особистості перед річчю, в перевазі духа над матерією” [9, с. 249].

Аналіз культурологічних ідей релігійних мислителів XX ст. дає можливість простежити певні тенденції. Феномен культури виводиться з релігійної сфери. Такий трансцендентний вимір вносить у розуміння культури ще й антропологічне звучання. Перебуваючи на шляху діалогу зі світською думкою минулого й сучасності, релігійні філософи підходять до тлумачення культури інтегрально. Сакралі-

зуючи культуру, наповнюють цей феномен синтезом релігійного, наукового, морального, естетичного начал. Органічне поєднання вищезгаданих царин веде особистість до вдосконалення, а суспільству надає необхідної рівноваги й гармонії.

1. Соловьев В. Философия искусства и литературная критика. М., 1991.
2. Бердяев Н. Философия неравенства. М., 1990.
3. Бердяев Н. О назначении человека. М., 1993.
4. Соловьев В. Вера, разум и опыт // Вопр. философии. 1994. № 1. С. 111–128.
5. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М., 1987.
6. Соловьев В. Сочинения: В 2 т. М., 1990. Т. 1.
7. Маритен Ж. Философ в мире. М., 1994.
8. Войтыла К. Основания этики // Вопр. философии. 1991. № 1. С. 29–59.
9. Иоанн Павел II. Мысли о земном. М., 1992.
10. Йоан Павло II. Енцикліка *Evangelium vitae*. Ватикан.
11. Тейяр де Шарден П. Божественная среда. М., 1992.

**A RELIGIOUS ASPECT OF CULTURE
IN THE EUROPEAN PHILOSOPHIC THOUGHT OF THE XX-th CENTURY
Ol'ga Lishchyns'ka-Mylian**

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytets'ka Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article is devoted to religious conceptions of a culture in the XX-th century. The main idea of this article is the priority of a human in the culture. The culture is considered to be a synthesis of the religious, scientific, moral and aesthetic spheres. The unity of these spheres conducts people to perfection.

Key words: European philosophic thought, religious conceptions of culture, science, moral, human perfection.

*Стаття надійшла до редколегії 08. 02. 2002
Прийнята до друку 10. 05. 2003*